

Alekselj Kalc – Majda Kodrič

## IZSELJEVANJE IZ BENEŠKE SLOVENIJE V KONTEKSTU FURLANSKE EMIGRACIJE

s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne

Izseljevanje iz Beneške Slovenije se zaradi svoje zraščенosti z družbenim, gospodarskim in kulturnim značajem tega območja pogosto omenja v delih, ki z raznih vidikov obravnavajo tamkajšnjo stvarnost. Če izvzamemo delno upoštevanje tega pojava v strokovnem proučevanju slovenskega prostora in njegovega družbenega razvoja nasploh, se namreč zanimanje slovenskih krogov za to tematiko odraža v bežnem ali obširnejšem nanašanju nanjo v poljudnih domoznanskih prikazih Beneške Slovenije oziroma v obravnavi te problematike kot aktualnega vprašanja vsestranskega značaja. V ta tok publikacij so se vključili tudi pisci, izhajajoči s samega področja Slovenske Benečije, v želji, da bi seznanili širšo javnost z značilnostmi in problemi lastne stvarnosti. V teh razpravah si avtorji prizadevajo, da bi opozorili na zaostalost, ki že dolgo pesti to območje in ki še zdaj ovira njegov razvoj v skladu s sodobno družbo. Proučevanje teh razmer se stopnjuje v zadnjih desetletjih, ko si Beneški Slovenci vse bolj organizirano prizadevajo za ohranitev in razvoj lastne skupnosti ter utrjujejo lastno identiteto v okviru slovenskega zamejstva v Italiji tudi ob vzpostavljanju tesnejših vezi z njegovimi ostalimi deli in s samo osrednjo Slovenijo. V tem okviru je izseljevanje deležno vse bolj poglobljene pozornosti kot najbolj boleča posledica neugodnih življenjskih pogojev in bistveni dejavnik v procesu odmiranja tega prostora, ki mu z izgubo prebivalstva zmanjkuje osnovnih moči za razvoj. Dela, ki se ukvarjajo s to problematiko, spadajo v okvir prizadevanj za usmerjanje politike teritorialno-ekonomskega načrtovanja v smislu zaviranja emigrantskega procesa ob spodbujanju samostojnega razvoja tega geografskega območja.

Pojav izseljevanja iz Beneške Slovenije upoštevajo tudi številna dela italijanskih avtorjev. O njem beremo v bogati domoznanski literaturi, ki se je razvila zlasti od druge polovice prejšnjega stoletja naprej; dalje je bil zajet v širšo emigrantsko problematiko, s katero se je zaradi aktualnega socialnega pomena ukvarjalo dnevno časopisje; končno je bil deležen pozornosti tudi v okviru znanstvenega raziskovanja izseljenstva. Kot časopisna obravnava izseljenške problematike se tudi ta dela uvrščajo v okvir javne debate glede italijanske politike izseljevanja, ki se je od 80-ih let prejšnjega stoletja dalje razvnela tako na državni kot na deželni ali ožji lokalni ravni. Po eni strani gre za dela geografov, pravnikov, ekonomistov in drugih strokovnjakov, v katerih je ta problematika razčlenjena kot pereče vprašanje, s katerim so se bili primorani soočiti upravni organi in italijanski politični krogi nasploh. Tem študijam pa so se v zadnjih desetletjih pridružile razne raziskave, ki proučujejo izseljenstvo z zgodovinskega vidika. Tako v prvem kot v drugem primeru je izseljevanje iz Beneške Slovenije upoštevano kot sestavni del širših izseljenških tokov in le malokateri avtorji so se osredotočili na njegove lokalne značilnosti. Zato je ta pojav geografsko, časovno in tipološko še neenakomerno in pomanjkljivo raziskan, tako da lokalni dokumentarni viri še vedno čakajo na podrobnejše obdelave. Kljub temu je na podlagi objavljenih študij mogoče zaznati osnovne poteze in specifične probleme izseljevanja iz Beneške Slovenije ter opredeliti širši geografsko-zgodovinski kontekst kot ključ za razumevanje tega pojava.

Beneška Slovenija,<sup>1</sup> najzahodnejši del slovenskega etničnega ozemlja, je kot stičišče romanskega in slovanskega sveta v teku zgodovine predstavljala naravno prehodno področje mednarodnih ekonomskih in kulturnih izmenjav. Poleg tega je to eno najizrazitejših in hkrati najbolj svojevrstnih izseljenških območij tako v primerjavi s slovenskim ozemljem, kateremu etnično pripada, kot znotraj italijanskega oz. ožje furlanskega in beneškega teritorija, v kate-

<sup>1</sup> Pod imenom Beneška Slovenija je v tem referatu mišljeno območje porečja Tera, Nadiških dolin in Režije, torej ozemlje zgodovinske poselitve Slovencev v Videmski pokrajini, z izjemo Kanalske doline. V preteklosti pa je ta naziv označeval zgolj njegovo jedro, Nadiške doline. Prim.: Pavel Stranj, *La comunità sommersa. Gli Sloveni in Italia dalla A alla Z*, ZTT-EST, Trst, 1989, str. 24–25.

rega je že več stoletij politično-upravno vključena, razen krajšega avstrijskega obdobja, ter z njim zraščena tudi v socialno-ekonomskem pogledu.<sup>2</sup> V skladu s tem se tudi izseljenstvo Beneških Slovencev uvršča v širši kontekst migracijskih gibanj iz Furlanije in sploh iz Veneta, t.j. severovzhodnega dela Italije, ki je svojčas spadal v Beneško republiko. Bistvena tipološka značilnost teh izseljenskih procesov je znatno prevladovanje začasnega oz. sezonskega izseljevanja kot večstoletnega kontinuiranega pojava, ki je dosegel zgodovinski višek v času od 70-ih let prejšnjega stoletja do prve svetovne vojne. V obdobju od leta 1876 do 1904, za katero razpolagamo s statistiko o italijanskem sezonskem izseljevanju, je bil Veneto po številu sezonskih izseljencev na prvem mestu v državi. Tako je v letih 1901 in 1902 odšlo iz Veneta na sezonsko delo 111.758 oz. 95.192 izseljencev, od katerih jih je bilo 49.573 oz. 45.025 iz Furlanije. Furlanski izseljenci so torej predstavljali 17,6% oz. 15,7% celotnega sezonskega izseljenstva z italijanskega polotoka v teh dveh letih. Razširjenost tega pojava v Furlaniji se jasneje odraža v njegovem razmerju s številom prebivalstva. Medtem ko je leta 1901 in 1902 v Italiji znašal delež sezonskega izseljevanja 5,73 oz. 6,45 promilov, je v Venetu bil 38,5 oz. 30,44 promilov, iz Furlanije pa je takrat odšlo na sezonsko delo 80,6 oz. 73,2 promila prebivalstva. Sezonsko izseljevanje iz Furlanije je doseglo zgodovinski višek leta 1899 s 55.536 odhodi, kar je pomenilo 90,4 promile prebivalstva. Letno povprečje obdobja 1876–1904 pa je znašalo več kot 33.000 odhodov, t.j. 55,8 promilov prebivalstva. V istem obdobju se je v skladu s porastom izseljenskih tokov iz Italije nasploh na tem območju povečalo tudi stalno izseljevanje, vendar vsaj do konca stoletja ni preseglo letnega povprečja 2000 odhodov, kar odgovarja 3,6 promilom prebivalstva, višek pa je doseglo leta 1888 z 7013 izselitvami. V letih 1901 in 1902 je znašalo v primerjavi s številom prebivalstva stalno izseljevanje iz Furlanije 1,3 oz. 1,5 promilov, iz Veneta 1,63 oz. 1,56 promilov, z ostalega italijanskega ozemlja pa je odšlo 8 oz. 7,87 promilov prebivalstva.<sup>3</sup>

Kljub temu da je ekspanziji obeh oblik izseljevanja botroval isti osnovni vzrok, t.j. neravnovesje med življenjskimi potrebami vedno številnejšega prebivalstva in ekonomskimi možnostmi v propadajoči tradicionalni agrarni družbi za časa prodiranja kapitalistične modernizacije, sta bili sezonska in stalna emigracija dva ločena pojava, vsak z lastnimi vzgibi, potekom in posledicami. Najbolj vidno sta se razlikovali po svojih tipoloških značilnostih. Stalno izseljevanje je bilo predvsem družinskega značaja in usmerjeno v čezoceanske dežele, predvsem v Brazilijo in Argentino, kjer so se izseljenci v glavnem ukvarjali z agrarnimi dejavnostmi, bodisi kot samostojni kmetje bodisi kot kmetijski delavci. Poleg domačih družbeno-gospodarskih razlogov je to emigracijo spodbujalo močno povpraševanje po delovni sili v teh državah, ki je po liberalizaciji italijanskega izseljevanja leta 1876 prekomerno odmevalo po agrarnih območjih zaradi agitacije paroplovnih družb in njihovih agentov. Šele na začetku tega stoletja so se zaradi zasičenosti kavnega tržišča in krize brazilskih kavnih plantaž selitveni tokovi iz Veneta obrnili tudi proti industrijskim in rudarskim območjem ZDA.<sup>4</sup> V začasno izseljevanje pa so se večinoma podajali posamezniki, v glavnem moški družinski člani, v manjši meri pa

<sup>2</sup> Beneška Slovenija je spadala pod Beneško republiko do njenega razpada leta 1797, nakar je prešla pod Habsburžane, leta 1866 je bila skupaj s Furlanijo priključena Italiji. Za poglobitev vprašanja pripadnosti in upravne ureditve Beneške Slovenije v preteklosti glej Fran Zwitter, O Beneških Slovencih, v: Slovenski zbornik. Ljubljana, 1945, str. 449–453; Bogo Grafenauer, Samouprava Beneške Slovenije, v: Zgodovina narodov Jugoslavije, II., Ljubljana, 1959, str. 558–661; obe razpravi tudi v: Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, Cankarjeva založba-CZP Primorski tisk-ZIT, 1975, str. 99–103 in 104–109.

<sup>3</sup> Razni avtorji opozarjajo, da kažejo izseljenske statistike, še posebno glede sezonskega izseljevanja, znatno prenizke vrednosti. Poleg tega upoštevajo te statistike samo izseljevanje v tujino, medtem ko o znatnem notranjem izseljevanju ni točnih podatkov. Po mnenju G. Cosattinija, po katerem so povzeti v referatu navedeni statistični podatki, naj bi uradne statistike predstavljale komaj dve tretjini dejanskega sezonskega izseljenstva. Giovanni Cosattini, L'emigrazione temporanea del Friuli (ponatis originala iz leta 1903), Udine, 1983, str. 19–26. Razmerja med izseljevanjem iz Furlanije, Veneta in Italije so prikazana tudi v statističnih prilogah knjige Blanche Marie Pagani, L'emigrazione friulana dalla metà del secolo 19. al 1940, Udine, 1968, str. 185–451, ki obsega celotno obdobje od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. Isto delo prinaša tudi kritično obravnavo italijanskih izseljenskih statističnih virov, str. 30–38, 90–92, 96–100 in 161–162. To vprašanje obravnava tudi Antonio Lazzarini, Campagne venete ed emigrazione di massa (1866–1900), Istituto per le ricerche di storia sociale e di storia religiosa, Vicenza, 1981, str. 28–37. Izseljensko statistiko prinašata nadalje še Onorato Lorenzon in Pietro Mattioni v delu L'emigrazione in Friuli, Udine, 1962, in sicer za obdobje do prve svetovne vojne na str. 46–50, za čas med svetovnima vojnama na str. 64–69, za povojno obdobje pa na str. 88–96 in 129–135.

<sup>4</sup> Množični priliv evropskih priseljencev v Brazilijo je bil tudi rezultat priseljske politike, kot posledice vedno večjega pomanjkanja delovne sile po ukinutvi trgovine s sužnji leta 1850 in sprejemu zakonov v prid njihovega postopnemu osvoboditvi. Hkrati je s širjenjem plantaž prihajala vedno bolj do izraza vedno večja ustreznost dinarske delovne sile v primerjavi s sužnji, ki so bili manj produktivni in so se obenem vedno bolj upirali gospodarjem. Tako je priliv evropske delovne sile ključno vplival tudi na dokončno odpravo suženjstva leta 1888. Lastniki plantaž pa so bili posebno naklonjeni priseljencem iz Veneta zaradi njihove delavnosti, predvsem pa zaradi njihovega pomanjkanja kolektivne zavesti in zaradi nedovzetnosti za sindikalno združevanje. A. Lazzarini, op. cit., str. 43–49.

tudi ženske. To izseljevanje je bilo vezano na točno določene, in to neagrarne poklice, usmerjeno pa je bilo v srednjo in vzhodno ter jugovzhodno Evropo. Ena glavnih razlik med tema dvema oblikama izseljevanja pa je bila v tem, da je sezonsko izseljevanje prešlo v ekonomsko miselnost ljudi in postalo eden bistvenih elementov njihovega načina življenja, medtem ko je stalno izseljevanje čestokrat pomenilo enkratno življenjsko odločitev in zadnje upanje za izhod iz nevzdržnega gospodarskega položaja. Vrh vsega je bila stalna izselitev korak v neznano bodisi zaradi negotovosti samega prehoda v Novi svet bodisi zaradi omejenih jamstev za dejansko uveljavitev želja izseljencev. Ob vsem tem je taka emigracija vodila v izkoreninjenje iz izvirnega okolja in zelo omejevala možnosti povratka.<sup>5</sup>

Osnovni kriterij za razlikovanje med tema dvema oblikama izseljevanja izhaja iz dejstva, da sovpadata z delitvijo beneškega ozemlja na dve veliki geomorfološki območji in s tem na dva ločena družbeno-gospodarska svetova. Tako je sezonsko izseljevanje pretežno izhajalo iz severnega gorskega in predgorskega področja ter se je le postopoma razširilo tudi na nekatere nižinske predele, stalna emigracija pa je bila vsaj do prve svetovne vojne značilna skoraj izključno za beneško in furlansko nižino. Ob tem pa je treba posebej poudariti, da je izseljevanje iz Veneta začelo dobivati množične razsežnosti najprej v bolj ali manj ozkem gričevnatem pasu, ki predstavlja prehod med nižinskim in gorskim svetom. Temu področju lastna posebna družbeno-gospodarska stvarnost je pogojevala hkratno prisotnost ene in druge oblike izseljevanja, ki sta bili enakomerno razširjeni ali pa sta prevladovali ena nad drugo bodisi v posameznih krajih bodisi v različnih časovnih obdobjih. Sezonsko in stalno izseljevanje vsekakor nista strogo sovpadala s to geomorfološko delitvijo teritorija, saj je stalno izseljevanje delno zajelo tudi gorska in predgorska področja, predvsem pa se je konec stoletja sezonsko začelo zlasti v Furlaniji širiti tudi v nižino. Prav tako nista bila ta dva pojava po posameznih območjih kvantitativno in tipološko enakomerno razporejena. Sezonsko izseljevanje je tako zajelo predvsem centralni del gorske Furlanije, čeprav dobimo izrazite izseljenske oaze tudi na njenem obrobju.

Podlaga za izseljevanje je bila na celotnem furlanskem in beneškem območju struktura agrarne družbe, ki ni bila dostopna inovacijam kapitalističnega značaja, medtem ko je za svoje preživetje postajala vedno bolj odvisna od zunanjega tržišča. V nižini so statičnost tega družbeno-gospodarskega sistema pogojevali zemljiška razdrobljenost, način vodenja gospodarstva, sloneč na patriarhalni družini, zastarele oblike najemniških pogodb in sploh usmerjenost kmetovanja zgolj v zadostitev domačih življenjskih potreb. Te razmere so postale nevzdržne, ko so zaradi industrijske konkurence zašle v krizo razne dejavnosti, s katerimi so furlanski in beneški kmetje dopolnjevali svoj dohodek, kot so bile sviloprejestvo, domača obrt in tkalstvo. K temu gre dodati še visoko davčno obremenjevanje in naglo demografsko rast ter z njo povezano krizo patriarhalne družine. Stalno izseljevanje majhnih posestnikov in najemnikov je potemtakem bilo rezultat družbene in gospodarske imobilnosti, ne pa pronicanja vplivov modernih družbeno-gospodarskih razvojnih tendenc. Do trajne emigracije kot posledice krize, pogojene od razvoja, pa je prišlo samo na področjih največjih veleposestev, kjer je s kapitalističnim preustrojem v smislu uvajanja intenzivnega kmetovanja bila izločena odvečna dninarska delovna sila. V teh socialno-ekonomskih razmerah, ki so se v 80-ih letih še dodatno poslabšale zaradi vsesplošne italijanske agrarne krize, je bilo med prebivalstvom vedno več odziva na povpraševanje po delovni sili v južnoameriških državah in na prigovarjanja izseljenjskih agentov.<sup>6</sup>

Na gorskem in predgorskem področju so bile razmere drugačne. Nekateri gorati predeli Furlanije in Veneta so vsaj že od poznega srednjega veka poznali socialno in gospodarsko krizo. Zemljiška razdrobljenost je bila na tem območju zaradi načina dedovanja, ki je predvideval razdelitev zemlje med vsemi moškimi potomci, še mnogo bolj poudarjena. Osnovne družbeno-gospodarske enote so bile mononuklearne družine, ki jim nizka agrarna proizvodnja kot posledica nerodovitnosti gorskega sveta in zaostalih načinov obdelovanja ni zadoščala niti za prehrabene potrebe. Preživljanja niso uspele zagotoviti niti živinoreja niti

<sup>5</sup> Ibidem, str. 50 in 27.

<sup>6</sup> Značilnosti družbeno-gospodarskega sistema v nižinskem Venetu in elemente, ki so pogojevali izseljevanje iz tega območja, analizira A. Lazzarini, ibidem, str. 77–229, na podlagi bogatega sočasnega kvantitativnega in kvalitativnega gradiva ter številnih kasnejših razprav.

prodaja lesa, kot tudi ne druge tradicionalne dopolnilne dejavnosti, v prvi vrsti domača lesna in tkalska obrt ter mala tekstilna industrija.<sup>7</sup> Tako so prebivalci nekaterih gorskih in predgorskih predelov zelo zgodaj začeli iskati zaslužka v sezonskem delu izven domačega okolja in se je s tem izseljevanje pridružilo dejavnikom gorskega gospodarstva. Številna zapisana pričevanja nam kažejo na znatno razširjenost začasnega izseljevanja iz Karnije v bližnje kraje, pa tudi v tujino že v 16. in v naslednjih stoletjih.<sup>8</sup> Ta emigracija je postajala vedno pomembnejša v teku 18. in predvsem v prvi polovici 19. stoletja, ko so domače dopolnilne dejavnosti nazadovale, podlegajoč konkurenci industrijske proizvodnje; v drugi polovici 19. stoletja pa je prerasla v množičen pojav. V tej fazi se je sezonsko izseljevanje tipološko bistveno spremenilo. Staro izseljevanje je bilo v svoji osnovi vezano na domače dejavnosti, ki so nujno predpostavljale občasno odsotnost od doma, t.j. na gozdarstvo in pastirstvo. Ti dve dejavnosti sta namreč zahtevali sezone selitve v planine oz. gozdove ter v doline in nižino, kjer je živina prezimovala in kjer so les shranjevali in ga prodajali. Geografska mobilnost torej ni bila tuja gorskemu človeku, ki se je zato ob potrebi in priliki z lahkoto usmeril še v druge oblike sezonskega izseljevanja, predvsem v popotniško trgovanje. Izseljenci iz Karnije so se sprva dolgo časa ukvarjali predvsem s prodajo domačega lanenega in volnenega blaga, kot tudi že izdelanih oblek. Prodajali so še druge domače obrtniške izdelke, sčasoma pa se je vedno bolj večalo število trgovcev, ki so zgolj preprodajali nakupljeno blago. Hkrati se je razvila vrsta značilnih popotniških poklicev, kot so bili brusaštvo, kleparstvo, steklarstvo, kotlarstvo, razširjeno pa je bilo tudi popravljanje dežnikov, pohišva in druge hišne opreme, izdelovanje in prodajanje slaščic ter sladoledov in slikanje svetih podob.<sup>9</sup>

Novo sezonsko izseljevanje je prodrlo dlje v evropski kontinent in se navezalo na industrializacijo, razmah politike velikih javnih gradenj in sploh večanje mestnih središč v teku 19. stoletja predvsem v Avstro-Ogrski in Nemčiji.<sup>10</sup> Do pravega preobrata v tem smislu je vsekakor prišlo v zadnjih dvajsetih letih stoletja, ko je izseljevanje tudi doseglo najbolj množične razsežnosti. Še do konca 80-ih let so namreč med furlanskimi izseljenci prednjačili tisti, ki so bili zaposleni v kmetijstvu, saj je njihov delež znašal leta 1889 več kot 61%. V naslednjem desetletju pa je močno narasel delež izseljencev, ki so se zaposlovali pri gradnji železnic, cest, mostov, kanalizacij ter javnih in stanovanjskih poslopij. Tako je leta 1900 bilo med sezonskimi furlanskimi izseljenci skoraj 86% zidarjev, kamnosekov, težakov in drugih nekvalificiranih delavcev, ki so delali zlasti v opekarnah, medtem ko jih je bilo zaposlenih v kmetijstvu in pastirstvu manj kot 8%. Preostali so se ukvarjali predvsem s popotniškim trgovanjem in raznimi obrtniškimi poklici.<sup>11</sup> Ena od bistvenih razlik med starim in novim sezonskim izseljevanjem pa je bila ta, da se je slednje v skladu z delovnimi pogoji novih izseljenskih dejavnosti odvijalo od začetka pomladi do polovice jeseni.<sup>12</sup>

Te spremembe so odražale nov položaj, v katerem se je furlansko gorsko območje znašlo v 19. stoletju. Medtem ko je staro sezonsko izseljevanje bilo del lokalne predkapitalistične ekonomije, ki je bila strogo odvisna od ožjega okolja in zanj značilnih naravnih dejavnikov, se je v teku 19. stoletja gorsko gospodarstvo vključilo v veliko širši ekonomski prostor in se je s tem izseljevanje navezalo na mnogo obsejnejše delovno tržišče, pogojeno od kapitalističnega razvoja. Staro izseljevanje je bilo torej predvsem vezano na tradicionalne ekspulzivne dejavnike, novo pa je kljub poostitvi le teh bilo pretežno odvisno od atraktivnih mehanizmov.<sup>13</sup>

<sup>7</sup> O izvoru in značilnostih kriznih družbeno-gospodarskih razmer gorskega Veneta piše podrobneje A. Lazzarini, *ibidem*, str. 231–242, posebej o razširjenosti mononuklearne družine v gorskem svetu pa na str. 179.

<sup>8</sup> O zgodnji fazi izseljevanja iz Karnije poročajo Jacopo Valvasone di Maniago v delu *Descrittione della Cargna nel Friuli* (1565), Fabio Quintiliano Ermacora v delu *De antiquitatibus Carneae* (1598), Pietro Sagredo v svojem namestniškem poročilu senatu Beneške republike (1621) in Nicolò Grassi v delu *Notizie storiche della provincia della Cargna* (1782). Odlomke tu navedenih avtorjev oz. še nekatere druge vire za to obdobje povzemata G. Cosattini, *op. cit.*, str. 12–16, in B. M. Pagani, *op. cit.*, str. 19–21.

<sup>9</sup> B. M. Pagani, *op. cit.*, str. 20–21; A. Lazzarini, *op. cit.*, str. 242–244.

<sup>10</sup> Za podrobnejšo statistiko o geografski usmerjenosti furlanskega izseljevanja v novi fazi glej G. Cosattini, *op. cit.*, str. 41–43 in statistično priložo dela B. M. Pagani, *op. cit.*

<sup>11</sup> G. Cosattini, *op. cit.*, str. 47–52; B. M. Pagani, *op. cit.*, str. 26–29.

<sup>12</sup> Za statistični prikaz spremembe sezone izseljevanja glej G. Cosattini, *op. cit.*, str. 26–29. O spremenjenih značilnostih sezonskega izseljevanja v njegovi novi fazi glej tudi A. Lazzarini, *op. cit.*, str. 245–246 in B. M. Pagani, *op. cit.*, str. 22–24.

<sup>13</sup> Ta kriterij za razlikovanje med vzroki starega in novega sezonskega izseljevanja iz Furlanije je postavil leta 1904 furlanski geograf Orinto Marinelli, ki je prve označil kot geografske, druge pa kot ekonomske dejavnike. O. Marinelli, *Dell'emigrazione temporanea sotto l'aspetto geografico con speciale riguardo ai paesi montani, Udine, 1904*. Z Marinellijevo tezo se v osnovi strinjajo tudi današnji proučevalci te problematike, čeprav označujejo njegovo formulacijo problema vzročnosti stare in nove emigracije za ne dovolj ustrezno. Samoumevno je namreč, da je bilo tudi staro izseljevanje pogojeno od ekonomskih razmer. Po drugi

Navedene spremembe v položaju furlanskih izseljencev so bistveno preoblikovale tudi ustroj domače družbeno-gospodarske stvarnosti. S tem da so moški izostajali od doma dlje kot prej in ne več v zimskem letnem času, je vodilna vloga v družini in v domačem gospodarstvu pripadla ženam. S stalnim ponavljanjem moške sezone selitve se je ta nova družinska ureditev ustalila in je ženska ohranjala te odgovornosti tudi v času moške prisotnosti doma.<sup>14</sup> Proti koncu stoletja so se začele vedno pogostejše podajati v emigracijo tudi ženske. Ukvarjale so se s tradicionalnimi izseljenskimi poklici, predvsem s popotniškim trgovanjem; zaposlovale so se kot tovarniške in kmetijske delavke zlasti v severni Italiji, a tudi v tujini; veliko je bilo služkinj. Vedno več pa se jih je odzivalo na povpraševanje po težaški delovni sili po gradbiščih in predvsem v opekarnah. Pri tem so bile močno izkoriščane, podobno kot otroška delovna sila, ki je na začetku tega stoletja predstavljala okrog 8% furlanskih izseljencev.

Razlike v delovnih pogojih in sploh v socialno-ekonomskem položaju so obstajale tudi v okviru samega moškega sezonskega izseljenskega delavstva. Medtem ko so bili na gradbiščih zaposleni predvsem kvalificirani delavci, so opekarne v veliki meri zaposlovale preprostejšo delovno silo. Tem razlikam je v večji ali manjši meri odgovarjal tudi različen geografski izvor delavcev, saj so zidarski mojstri in drugi gradbeni delavci izhajali v veliki večini iz gorskega področja, medtem ko so opekarne pritegovale zlasti izseljence iz furlanske nižine. Predvsem med gradbenimi delavci so mnogi postali delovodje, nekateri pa so ustanovili tudi lastna podjetja in si pridobivali ugled z izvajanjem posebno zahtevnih gradbenih del. Nasprotno pa so bili navadni delavci v opekarnah kot tudi izseljenci iz nižine, zaposleni na gradbiščih, v podrejenem socialnem položaju. Poklicna neizobraženost in potreba po čim boljšem izkoriščanju zaposlitvenih možnosti v izseljenski sezoni sta jih vodili v prilagajanje slabšim delovnim pogojem in nižjim mezdami, kar je tudi pogojevalo zaničevalec in odklonilne odnos domačih delavcev in sindikalnih organizacij do njih.<sup>15</sup>

Spremembe, ki so se pojavile v novi fazi sezone emigracije, se niso omejevale le na nove poklice, ampak so delno preoblikovale tudi značilnosti tradicionalnih izseljenskih dejavnosti. Tudi popotniški poklici so prešli z zimske na poletno sezono, v mnogih slučajih pa so sploh izgubljali sezonski značaj, ker so se trgovci in razni popotniški obrtniki podajali na daljše poti. Odsotnost od doma je trajala lahko tudi po več let in v nekaterih primerih so se izseljenci trajno naselili v tujini, v krajih, ki so postali nova izhodišča njihovih popotniških dejavnosti.

Množično furlansko sezonsko izseljevanje od 80-ih let 19. stoletja do prve svetovne vojne je imelo zlasti na gorskem področju ugoden vpliv na socialni in ekonomski položaj prebivalstva. Dohodki od dela v izseljenstvu so omogočali poleg golega prežitka močno izboljšanje življenjskega standarda v primerjavi s preteklostjo. S prihranki izseljencev so si družine izboljšale stanovanjske pogoje in povečale imetje. Lahko se torej sklepa, da je v tem obdobju sezonsko izseljevanje zagotovilo gorskemu svetu zmerno blagostanje. Imelo pa je po drugi strani tudi bolj ali manj negativne učinke, od katerih so bili eni vidni že tedaj, drugi pa so prišli do izraza šele v kasnejših obdobjih. Večanje pomena izseljevanja kot gospodarskega dejav-

strani pa je gospodarski razvoj, ki je pritegoval množične tokove furlanskih izseljencev v srednjeevropski prostor, hkrati vplival na socialno-ekonomske pogoje v izvornem okolju in krepil njihovo ekspulzivno moč. V tem smislu se navajajo npr. posledice razvoja prometnih povezav, izguba možnosti za denarno ekonomijo na podlagi domačih proizvodnih dejavnosti in pomanjkanje novih pogojev za akumulacijo kapitala. Prim.: A. Lazzarini, op. cit., str. 260–261; Francesco Micelli, *Emigrazione friulana (1815–1915)*. Liberali e geograf, socialisti e cattolici a confronto, v: *Qualestoria*, 1982, X/3, str. 7–9.

<sup>14</sup> A. Lazzarini, op. cit., str. 257; G. Cosattini, op. cit., str. 97.

<sup>15</sup> Za izseljensko statistiko po spolu in po starosti od 1888 do 1902 oz. od 1897 do 1902 glej G. Cosattini, op. cit., str. 36–41; za obdobje od 1869 do druge svetovne vojne glej statistično prilogo B. M. Pagani, op. cit. O delovnih pogojih in življenjskih razmerah izseljencev glej G. Cosattini, op. cit., str. 52–74; A. Lazzarini, op. cit., str. 246–247; B. M. Pagani, op. cit., str. 69–90; F. Micelli, »L'emigrazione temporanea del Friuli« di G. Cosattini, v: G. Cosattini, op. cit., str. XIX–XXII. O tej problematiki glej tudi številne članke pokrajinskega delavskega inšpektorja Giovannija Picottija v časopisu *La Patria del Friuli* iz Vidma leta 1909. O delu in dosežkih furlanskih izseljencev v tujini glej predvsem knjigi Alessandro Vigevani, *Friulani fuori di casa in Croazia e in Slavonia*, Udine, 1950, in Lodovico Zanini, *Friuli migrante (druga izdaja)*, Udine, 1964. V slednjem delu je tudi poglavje, posvečeno posebej gradbenim delom furlanskih izseljencev na Slovenskem.

<sup>16</sup> O ugodnih učinkih ter o

<sup>14</sup> A. Lazzarini, op. cit., str. 257; G. Cosattini, op. cit., str. 97.

<sup>15</sup> Za izseljensko statistiko po spolu in po starosti od 1888 do 1902 oz. od 1897 do 1902 glej G. Cosattini, op. cit., str. 36–41; za obdobje od 1869 do druge svetovne vojne glej statistično prilogo B. M. Pagani, op. cit. O delovnih pogojih in življenjskih razmerah izseljencev glej G. Cosattini, op. cit., str. 52–74; A. Lazzarini, op. cit., str. 246–247; B. M. Pagani, op. cit., str. 69–90; F. Micelli, »L'emigrazione temporanea del Friuli« di G. Cosattini, v: G. Cosattini, op. cit., str. XIX–XXII. O tej problematiki glej tudi številne članke pokrajinskega delavskega inšpektorja Giovannija Picottija v časopisu *La Patria del Friuli* iz Vidma leta 1909. O delu in dosežkih furlanskih izseljencev v tujini glej predvsem knjigi Alessandro Vigevani, *Friulani fuori di casa in Croazia e in Slavonia*, Udine, 1950, in Lodovico Zanini, *Friuli migrante (druga izdaja)*, Udine, 1964. V slednjem delu je tudi poglavje, posvečeno posebej gradbenim delom furlanskih izseljencev na Slovenskem.

nika je zaviralo razvoj produktivnih dejavnosti v samem gorskem okolju. Prisluženi denar je bil sicer vložen v imetje, vendar ne v produktivne namene. Ob pridobivanju dohodkov iz izseljevanja je tudi pojemale skrb za ohranjanje celovitosti posesti kot trdne podlage za družinsko gospodarstvo in se je tako večala razparceliranost med sorodstvom. Po drugi strani je gorsko agrarno gospodarstvo trpelo zaradi pomanjkanja najbolj sposobne delovne sile, saj so se mu posvečali le ženske, otroci in ostareli ljudje. Blagostanje je tudi pripomoglo k večji razpoložljivosti prostega časa in s tem k širjenju razvad med moškimi člani družine, ko so bili ti prisotni doma.<sup>16</sup>

Politični vodilni razred so od problematike množičnega sezonskega izseljevanja iz Furlanije sprva zanimali le njegovi pozitivni oziroma negativni vplivi na domače razmere. Katoliški krogi so predvsem poudarjali negativne moralne posledice v smislu propada kmečke moralne integritete gorskega sveta zaradi okuženosti z miselnostjo industrijske družbe, ki je majala tudi tradicionalni vpliv cerkve na prebivalstvo. Liberalno-konservativni tabor se je bal stika izseljencev z delavskimi in socialističnimi idejami ter presajanja delavskega uporništv na domača tla. Nasprotno so socialistični voditelji videli v stiku izseljencev s temi nazori ugodno priložnost za njihovo širjenje. Vsekakor je izseljevanje razen za katoličane, ki so ga edini do neke mere odklanjali, naletelo na splošno odobravanje kot ventil za reševanje ekonomskih, socialnih in nenazadnje tudi političnih problemov izseljencev ter države same. Izseljevanje je bilo v bistvu smatrano kot nekaj nujnega in ne kot bolezen, izvirajoča iz socialnoekonomske degradacije nekega območja. To načelo je tudi vodilo krščanske socialce in socialiste, ko so na začetku tega stoletja prevzeli iniciativo za izboljšanje življenjskih in delovnih pogojev izseljencev. Njihov cilj je bil pravno zaščititi izseljence in povečati njihovo delovno izobrazbo, ki je bila podlaga za njihovo enakopravno vključevanje v delovno tržišče, ne pa ustvarjati možnosti za njihovo zaposlovanje v domačem okolju.<sup>17</sup>

\* \*

Beneška Slovenija spada v celoti v okvir gorskega in predgorskega področja Videmske pokrajine in njena emigracija je bila kot ostalo izseljenstvo iz gorske Furlanije do prve svetovne vojne pretežno sezonska. Obenem so v samih njenih mejah zaobjeti tako v kvantitativnem kot v tipološkem pogledu skrajni primeri sezonskega izseljevanja. Pri tem izstopajo Rezija in Nadiške doline. Iz že navedenih poročil pričevalcev o furlanskem sezonskem izseljenstvu od 16. stoletja dalje, kot tudi številnih drugih arhivskih dokumentov, je namreč razvidno, da so se že takrat poleg Karnijcev v znatnem številu izseljevali tudi Rezijani. Tako je na primer za leto 1562 izpričanih 60 rezijanskih izseljencev. Dokumenti iz 17. stoletja pa nam govorijo o pravi koloniji Rezijanov v Pragi. Sploh so se v tistem času rezijanski izseljenci radi usmerjali v avstrijske dežele in predvsem na Češko ter Moravsko. Podobno kot karnijski izseljenci so tudi ti izostajali od doma v zimskih mesecih in se vračali ob času pomembnejših kmetijskih del. V tujini so se ukvarjali s popotniškim trgovanjem, vendar so se od Karnijcev razlikovali po tem, da so pretežno preprodajali nakupljeno blago, zlasti železnino, in le v manjši meri domače obrtniške izdelke.<sup>18</sup>

Kot furlansko sezonsko izseljevanje nasploh, je tudi tisto iz Rezije doseglo svoj največji razmah v času od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne. Statistični prikaz izseljevanja iz

<sup>16</sup> O ugodnih učinkih ter o negativnih posledicah izseljevanja v izvornem okolju glej B. M. Pagani, op. cit., str. 55–58 in 110–116; A. Lazzarini, op. cit., str. 271–272; F. Micelli, »L'emigrazione temporanea del Friuli« di G. Cosattini, op. cit., str. XVII–XVIII; G. Cosattini, op. cit., str. 87–100. Cosattini prinaša podrobnejše podatke o denarnih pošiljkah izseljencev v domači kraj, o vlaganju izseljenskih prihrankov doma, pa tudi v tujini, kjer je ta denar služil predvsem za širjenje furlanskega podjetništva na tujem in posredno pospeševal emigracijo. Hkrati piše o neugodnih učinkih izseljevanja na moralno in telesno stanje izseljencev ter o prestopništvu med njimi.

<sup>17</sup> Odnosu politike do izseljenskega vprašanja in pobudam v prid izboljšanju izseljenskega položaja posveča svojo pozornost F. Micelli v razpravi *Emigrazione friulana* (1815–1915) . . . , op. cit., str. 5–38, in »L'emigrazione temporanea del Friuli« di G. Cosattini, op. cit., str. XII–XXVIII. Pogleda katoliške cerkve na to problematiko nakazuje Giovanni Miccoli, *Clero friulano ed emigrazione. Note preliminari*, v: *Qualestoria*, X/3, 1982, str. 71–82. Socialistične vidike in vlogo delavskega gibanja med izseljenci obravnava Marco Puppin, *Movimento operaio ed emigrazione in Carnia e Canal del Ferro dai primi del '900 alla Resistenza*, v: *Qualestoria*, X/3, 1982, str. 83–119. O ustanovah za zaščito furlanskih izseljencev glej B. M. Pagani, op. cit., str. 101–104.

<sup>18</sup> Več o zgodnjem izseljevanju iz Rezije piše Gaetano Perusini, *Rezijanski izseljenci v 16. stoletju*, Slovenski etnograf, I/1948, str. 57–65. Perusinjev prispevek obsega tudi besedila nekaterih dokumentov, v katerih se omenjajo rezijanski izseljenci. Na pričevanja o zgodnjem izseljenstvu iz Rezije se navezuje tudi Luciana Morassi, *Aspetti dell'emigrazione temporanea in Val di Resia*, v: *Qualestoria*, X/3, 1982, str. 39–42, ki med drugim opozarja na povezanost geografske mobilnosti Rezijanov tudi s tiho-tapstvom.

Rezije, ki ga je sestavila Luciana Morassi na osnovi podatkov o izseljenskih poklicih, kaže, da je znašal povprečni delež teh dejavnosti glede na celotno poklicno strukturo Rezije za obdobje 1820–1920 75,2%. Leta 1820 so emigrantski poklici predstavljali 57,2% vseh rezijanskih poklicev. V naslednjih desetletjih je ta delež hitro naraščal in od leta 1890 do 1920 stalno znašal več kot 80% vseh dejavnosti rezijanskega prebivalstva. Zgodovinski višek pa je vsekakor bil dosežen leta 1890, ko so izseljenski poklici dosegli 81,9% delež.

Popotniško trgovanje, ki je bilo sploh najznačilnejša dejavnost zgodnjih furlanskih sezonskih izseljencev, je imelo v Reziji še v poznejših časih zelo pomembno vlogo, tako da je še leta 1920 bilo najbolj razširjen poklic med rezijanskim prebivalstvom. Glede na celotno poklicno strukturo Rezije je predstavljalo največji delež v letih 1850 in 1860 z 68,8% oziroma 68,6%. Vse do takrat se je s tem poklicem ukvarjalo 9/10 rezijanskih izseljencev. Nato je delež popotniških trgovcev postopoma upadel in leta 1920 znašal 1/3 izseljenskih dejavnosti. Drugi najvažnejši izseljenski poklic je bilo zidarstvo, ki je sicer izpričano že za leto 1820, a se je razmahnilo predvsem po letu 1880. Od tega leta, ko je predstavljalo 6,1% vseh rezijanskih dejavnosti, je do leta 1920 njegov delež narasel na 24,2%, to pa je pomenilo 3/10 vseh izseljenskih poklicev. Tretji najvažnejši izseljenski poklic je bilo brusaštvo. Tudi to je doseglo največji razmah v obdobju med leti 1880 in 1920, ko je njegov delež narasel od 2,9% na 19,6% vseh rezijanskih poklicev. Leta 1920 so brusarji predstavljali skoraj 1/4 vseh rezijanskih izseljencev. Ostali, manj pomembni izseljenski poklici tega obdobja so bili kotlarstvo, preprodajanje rabljenega blaga, steklarstvo in v mnogo manjšem obsegu ter le občasno livarstvo in opekarstvo.

Med neemigrantskimi poklici, ki so navedeni v statistiki L. Morassi, vzbujajo največjo pozornost kmetje, katerih delež je v omenjenem obdobju upadel z 29,8% na 3,8%. Ta dinamika na prvi pogled sovпада z nasprotno težnjo zidarskega poklica, vendar razmerja med tema dvema težnjama ne gre jemati avtomatično, čeprav so bili zelo pogosti primeri kmetov, ki so prehajali v zidarski poklic. Problem opažanja močnega upadanja deleža kmetijskih dejavnosti treba namreč delno tolmačiti tudi kot statistični problem, upoštevajoč sočasni splošni demografski razvoj Rezije.

Poklicna struktura rezijanskih izseljencev vsebuje zelo poudarjene notranje razlike, ki sovpadajo z delitvijo doline na štiri naselja. V Solbici in na Bili je bilo izseljenstvo bolj razširjeno, saj je bil povprečni delež izseljenskih poklicev v obdobju od leta 1820 do 1920 81,3% oziroma 77,9%. V obeh vaseh beležimo postopno naraščanje deleža izseljenskih poklicev od leta 1820 vse do 1880 oziroma 1910, ko je presegel 90%. V Osojanah in v Njivi, kjer je bil povprečni delež izseljenskih dejavnosti 70,6% oziroma 74%, pa so te dosegle višek leta 1850 in 1860 z 78,8% oziroma 82,6%. V Solbici so do začetka tega stoletja prevladovali trgovci, vendar je njihov delež po doseženem višku leta 1870 z več kot 8/10 vseh izseljenskih poklicev do leta 1920 upadel na manj kot 2/10. Vzporedno se je zlasti po letu 1870 znatno večal delež brusarjev, ki so leta 1920 predstavljali več kot 6/10 emigrantov. Tudi v Osojanah je delež trgovcev v upoštevanem obdobju doživel občutne spremembe, vendar je bil vseskozi ta poklic najbolj razširjen. Njihov delež je dosegel višek leta 1850, ko so predstavljali več kot 8/10 izseljencev, do leta 1920 pa se je zmanjšal na 5/10. Ostali izseljenski poklici pa so bili za razliko od drugih vasi enakomerneje razporejeni. Za trgovski poklic je v letih 1820–1920 tudi na Bili in v Njivi bila značilna podobna dinamika kot v Solbici in v Osojanah. Zanimivo pa je, da so trgovci do leta 1860 oziroma 1880 predstavljali skoraj celoto vseh emigrantov. Za ta dva kraja je vsekakor značilno predvsem naraščanje števila zidarjev od srede 19. stoletja dalje. Na Bili so leta 1870 zidarji predstavljali nekaj več kot 1/10 izseljencev, leta 1920 pa več kot 7/10. V Njivi pa je njihov delež od leta 1890, ko je znašal 1/10, narasel do leta 1920 na 5/10. Ostali izseljenski poklici so bili v teh dveh krajih zelo skromno zastopani, le delež brusarjev je v Njivi znašal po letu 1890 približno 1/10 emigrantov.<sup>19</sup>

Kot je razvidno iz statističnega prikaza, je v stoletju pred prvo svetovno vojno doživela poklicna struktura rezijanskega prebivalstva vidne spremembe, vendar se je ta razvoj le delno ujemal s težnjami v ostalem furlanskem gorskem svetu. V Reziji so se namreč ob prodoru zidarskega poklica še dalje močno razvijale tudi tradicionalne izseljenske dejavnosti, predvsem

<sup>19</sup> L. Morassi, op. cit., str. 48–50. Svoj statistični pregled je L. Morassi osnovala na župnijskih in občinskih matičnih knjigah, upoštevajoč le moško poročeno prebivalstvo.

trgovski in brusaški poklic, tako da je ostala Rezija v tem oziru neke vrste otok v okviru furlanskega gorskega izseljevanja. Nekateri avtorji nakazujejo možnost povezav med tem specifičnim značajem rezijanskega izseljenstva in narodnostnimi značilnostmi prebivalstva doline.<sup>20</sup> Dejstvo pa je, da je Rezija tudi v širšem družbenogospodarskem in sploh v antropološkem smislu neke vrste otok in gre zato tolmačiti tudi rezijansko izseljenstvo v okviru spleta vseh teh značilnosti.<sup>21</sup>

Trgovska dejavnost rezijanskih izseljencev je tudi v stoletju pred prvo svetovno vojno v dobri meri ohranjala popotniški značaj. Večina trgovcev je vsaj na začetku svoje blago prodajala od hiše do hiše, s časom pa so vedno bolj obiskovali krajevne trge in tudi odpirali trgovine ali večja trgovska podjetja. Način in območje trgovanja sta bila odvisna od vrste prodajnega blaga. Trgovci s tekstilom in raznovrstnim drobnim blagom (npr. z milom, keramiko in drugimi hišnimi potrebščinami, s svetimi podobami . . .) so bili prisotni predvsem na podeželju, kjer je bila pomanjkljiva oskrba s takimi predmeti. Trgovci s sadjem in zelenjavo pa so se usmerili zlasti v mesta. Trgovine in trgovska podjetja so odpirali v glavnih središčih Avstro-Ogrske, kot npr. v Trstu, na Reki, na Dunaju, v Gradcu, Pragi, Bratislavi. Večkrat so se tudi naselili v podeželskih središčih. Poudariti pa velja, da so kljub dolgi odsotnosti in vključevanju v novo okolje vsaj do prve svetovne vojne večinoma ohranjali stalno bivališče v domači dolini.

Brusaštvo je bilo, kot trgovanje od vrat do vrat, najbolj izrazita popotniška izseljenska dejavnost. Rezijanski brusači so delovali po celi Avstro-Ogrski, segli pa so tudi v balkanske države in celo v Rusijo. Čim daljša je bila njihova pot, tem dlje so izostajali od doma, tako da so se včasih vračali tudi po več letih. Poleg svoje ožje brusaške obrti so se ukvarjali še s popravilanjem orodja in hišne opreme nasploh. Brusaško orodje se je sčasoma izpopolnjevalo in vplivalo na razvoj poklica. Dejavnost brusačev se je razvijala tudi v podjetniški smeri z večjim vlaganjem v surovine in predvsem preko dopolnjevanja rokodelskega poklica s preprodajanjem rezilnega orodja. V nekaterih primerih so se brusači ustalili v mestnih središčih ter odprli brusaške delavnice in prodajalne rezil. Vendar je bilo nasploh brusaštvo tudi v primerjavi s trgovanjem dosti bolj odvisno od stalnega premikanja in so zaradi tega brusači imeli mnogo manj možnosti za integracijo v določenem prostoru. Morda je tudi zaradi tega brusaški poklic zadobil izrazit etnični pečat in so ga ljudje povezovali s pojmom Rezijana. Poleg tega je bil rezijanski brusač predvsem na podeželju priljubljen kot posredovalec novic in s tem povezovalac s širšim svetom.

Če je pri doslej obravnavanih poklicih prvotna sezonska emigracija prehajala v trajnejše izseljevanje, je pri zidarskem poklicu odsotnost od doma ostajala tesno vezana na vremenske razmere in torej na letne čase. Sezonsko izseljevanje so pogojevale tudi delovne pogodbe gradbenih podjetij, saj je zidarsko delo v nasprotju z ostalimi rezijanskimi izseljenskimi dejavnostmi predpostavljalo odvisno delovno razmerje. V času do prve svetovne vojne so se rezijanski zidarji usmerjali zlasti v mestna središča Avstro-Ogrske, kjer so se zaposlovali tudi pri italijanskih tvrdkah. S svojimi zidarji se je tako Rezija vključevala v nove težnje furlanskega gorskega izseljevanja.<sup>22</sup>

Kot med drugimi furlanskimi izseljenci so tudi med Rezijani bodisi poklici bodisi večja ali manjša podjetnost posameznikov pripomogli k notranji socialni diferenciaciji. Lastniki uvožno-izvoznih podjetij s sadjem in zelenjavo, kot so bile na primer družine Di Lenardo, Di Battista, Chinese, Folladori, so se gospodarsko krepko dvignili nad vsemi ostalimi. Sploh pa je mogoče trditi, da so rezijanski izseljenci izstopali po doseženem blagostanju, in to tudi v primerjavi z emigracijo iz ostale gorske Furlanije. Zasluge za to gre nedvomno iskati v njihovi

<sup>20</sup> B. M. Pagani, op. cit., str. 73–74.

<sup>21</sup> Aleksej Kalc, Etnična problematika kot stičišče med disciplinami na poti v interdisciplinarno raziskovanje: primer izseljevanja iz doline Režije, v: Razprave in gradivo, 23, 1990, str. 132–135. Strokovna in poljudna literatura o dolini Režije je izredno bogata. Vpogled v raznolik rezijansko stvarnost in njene posebnosti nudijo: Pavle Merku, Problemi di onomastica regionale: i cognomi in Val Resia, v: Metodi e ricerche, II/1, 1981, str. 63–68; P. Merku, Enkratnost Režije, v: Jezik in slovstvo, 4, 1985/86, str. 101–107; Giovanni M. Rotta, Brevi note storiocodemografiche sulla Val Resia (Udine), v: Archivio per l'Antropologia e la Etnologia, 1987, 117, str. 79–87; G. M. Rotta, La distribuzione dei cognomi nella Valle di Resia (Udine) (XVIII–XIX sec.), v: Metodi e ricerche, VII/2, 1988, str. 43–70; G. M. Rotta, La stagionalità dei matrimoni nella Valle di Resia (Udine) (XVIII e XIX), v: Quaderni di Scienze Antropologiche, 13, 1987, str. 110–145; L. Morassi – G. Panjek, Strategie familiari in Val di Resia (Sec. XIX), v: Economia e Storia, V/4, 1984, str. 439–456; Aldo Madotto, La Val Resia ed i suoi abitanti, Mariano del Friuli, 1982; Milko Matičetov, Resia – bibliografia ragionata 1927–1979, Udine, 1981; Ivan Trinko, Beneška Slovenija – Hajdimo v Režijo!, Celje, 1980; Mladinski raziskovalni tabor »Režija 89«, NŠK-SLORI, Trst, 1990.

<sup>22</sup> Mladinski raziskovalni tabor »Režija 89«, op. cit., poročilo zgodovinske skupine, str. 18–25.



podjetnosti, iznajdljivosti in težnji k gojenju samostojnih gospodarskih dejavnosti. Te se kažejo v sami poklicni strukturi, odražajo pa se tudi v stalnem izpopolnjevanju poklicev in njihovem prilagajanju tržnim razmeram. To miselnost rezijanskih izseljencev poudarjajo pričevalci iz časa največjega razmaha rezijanske emigracije, kot znani beneško-slovenski duhovnik in kulturni voditelj Ivan Trinko, zaznavna pa je še danes, čeprav se izraža v spremenjenih okoliščinah in drugih oblikah.<sup>23</sup>

Tudi izseljenci iz Nadiških dolin so se tradicionalno ukvarjali s popotniškim trgovanjem, tako imenovanim »guziranjem« (iz nemščine hausieren), kateremu se je kasneje pridružilo zaposlovanje v gradbeništvu ter opekarnah. V nasprotju z Rezijsko pa je bilo sezonsko izseljevanje iz Nadiških dolin med številčno najskromnejšimi v okviru Furlanije. Od leta 1876 do 1903 je iz okrožja Špeter Slovenov odhajalo na sezonsko delo povprečno 440 izseljencev na leto. V primerjavi s povprečnim številom prebivalstva v obdobju 1881–1901 je to predstavljalo 2,97%. Iz leta v leto je bilo število izseljencev precej nihajoče in brez dolgoročno opredeljivega razvoja z zaznavnimi rastočimi ali upadajočimi težnjami. Razloge za tako neenakomerno dinamiko je na podlagi razpoložljivih podatkov težko doumeti, verjetno pa jo gre do neke mere tolmačiti tudi kot statističen problem, upoštevajoč, da so se iz obmejnih področij številni emigranti izseljevali brez vednosti oblasti in so zato verjetno izpadli iz uradne statistike. Najnižjo stopnjo v tem dvajsetletju je sezonsko izseljevanje doseglo leta 1889 s 282 odhodi oziroma 1,77% prebivalstva, najvišjo pa leta 1899 s 698 odhodi oziroma 4,23% prebivalstva. Razpoložljiva statistika o sezonskem izseljevanju, ki se konča z letom 1903, vsekakor kaže bodisi v absolutnem bodisi v relativnem smislu višek sezonskega izseljevanja ravno v tem letu, ko je iz Nadiških dolin odšlo 735 sezonskih izseljencev oziroma 4,42% prebivalstva. V doslej obravnavanem obdobju je sezonska emigracija predstavljala po večini preko 90%, včasih pa tudi celoto vsega izseljevanja iz Nadiških dolin. Izjemo je predstavljalo leto 1884, ko se je za stalno odselilo 185 oseb oziroma 41% vseh stalnih izseljencev tega obdobja. Nekoliko večje je bilo stalno izseljevanje še v letih 1877, 1886–1888 in 1903, ko je zajelo skupno 174 oseb oziroma 32,7% vseh stalnih izseljencev upoštevanega obdobja. Od leta 1905 do 1909 nam v primerjavi s prejšnjim časom statistike kažejo splošno okrepitev izseljevanja iz Nadiških dolin, pri čemer je bil višek dosežen leta 1907 s 1035 odhodi. Povprečno pa je v tem obdobju odšlo 824 oseb na leto ali 4,75% prebivalstva. Verjetno je šlo pri tem še vedno večinoma za sezonske izseljence, čeprav je treba upoštevati, da nekateri avtorji opozarjajo na precejšnjo prisotnost izseljencev iz okrožja Špeter Slovenov med furlanskimi emigranti v Severni Ameriki na začetku 20. stoletja.<sup>24</sup>

Na tem mestu gre omeniti še svojevrsten primer stalne izselitve nekaterih Beneških Slovencev iz Dreke in Sv. Lenarta, ki so na začetku 80-ih let 19. stoletja osnovali svojo kmetijsko naselbino v okolici Vladikavkaza (sedanjega Ordžonikidze) ob severnem vznožju Kavkaza. Začetnik naselbine je bil Matej Rutar, ki je od mladih let dolgo krošnil sprva na slovenskem ozemlju in nato drugod po Avstro-Ogrski, dokler ni došel v Rusijo in se nekaj časa kasneje ustalil v tem kraju ter sem privabil še druge rojake.<sup>25</sup>

Iz zgoraj navedenih statističnih podatkov je jasno razvidno, da je bilo izseljevanje iz Nadiških dolin v celoti razmeroma maloštevilno. Njegova neizrazitost je že zelo zgodaj pritegnila pozornost proučevalcev emigrantske problematike. Geografi, ki so bili do začetka tega stoletja glavni izvedenci za furlansko izseljensko problematiko, so v skladu s takratno antropogeografsko usmerjenostjo svoje stroke iskali glavne razloge za ta pojav v miselnosti nadiških prebivalcev kot odrazu njihove etnične pripadnosti. Tej teoriji, katere protislovnost dokazuje že primer Rezijske, pa so že takrat mnogi oporekali in ob etničnih ter kulturnih dejavnikih za

<sup>23</sup> I. Trinko, op. cit., str. 84–86.

<sup>24</sup> B. M. Pagani, op. cit., statistična priloga, str. 205–359, in glede stalnega izseljevanja iz Furlanije v Severno Ameriko str. 85. Za izseljevanje iz Nadiških dolin do prve svetovne vojne glej Fotoalbum izseljencev iz Benečije – Fotoalbum degli emigranti della Benecia, Fotografski krožek Rečan, Trst, 1986, str. 18–53. Luigi Ridolfi beleži v svoji knjigi I friulani nell'America del Nord, Udine, 1921, izseljence iz Beneške Slovenije na primer v Clevelandu, Detroitu, Chicagu, drugod v Illinoisu, v državah Indiana, Washington in tudi v Kanadi.

<sup>25</sup> O tej naselbini so poročale na podlagi neposrednih stikov z njenimi člani sledeče publikacije: Ljudevit Stiasny, Slovenska naselbina pri Vladikavkazu na Ruskem, v: Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1901, Celovec, str. 44–50; Ivan Knific, Med slovenskimi izseljenci v Vladikavkazu, v: Dom in svet, XXV/2, 1912, str. 47–52 in XXV/3, str. 95–102; L. Stiasny, V slovensko naselbino pri Vladikavkazu, v: Razori, III/7, 1934–1935, str. 207–209 in III/8, str. 254–256; Riccardo Ruttar, Benečani po svetu. Družina Ruttar v Rusiji, v: »Dom«, Drenčchia (Udine), od XV/4 do XV/6 (1981) in od XV/11 (1981) do XVI/4 (1982). Več fotografskih posnetkov iz te naselbine pa je zbranih v Fotoalbum . . . , op. cit., str. 25–33.

skromno izseljevanje iz Nadiških dolin iskali predvsem socialno-ekonomske razloge. S to razlago soglašajo tudi današnji proučevalci furlanskega izseljenstva, ki opozarjajo na manj izrazite gorske značilnosti in večjo rodovitnost nadiškega teritorija, kot tudi na poseben način dedovanja, ki je tu ohranjal patriarhalno družino in s tem omejeval zemljiško razdrobljenost.<sup>26</sup>

Izseljevanje iz Beneške Slovenije, kot nasploh iz Furlanije, je prekinila prva svetovna vojna. Po njej so se začeli emigrantski procesi iz teh krajev radikalno spreminjati. Po krajšem obdobju, v katerem so se izseljenski tokovi preusmerili predvsem proti Zahodni Evropi, zlasti v Belgijo, Francijo in Luksemburg, kot tudi v Južno Ameriko, se je furlansko izseljevanje in s tem tudi tisto iz Beneške Slovenije prilagodilo fašistični migracijski politiki, ki je omejevala izseljevanje v inozemstvo in hkrati pospeševala notranje selitve. Tako so se tudi Beneški Slovenci usmerili predvsem v notranjost Italije ter v njene afriške kolonije, v času pred drugo svetovno vojno pa tudi v Nemčijo, s katero je Italija gojila prijateljske odnose in v tem okviru sodelovanje tudi na področju zaposlitvene politike. V tem času je furlanska emigracija vse bolj izgubljala sezonski značaj in prehajala v stalno, s tem pa se je tudi začel proces izpraznjenja gorskih področij.<sup>27</sup>

Primer emigracije iz Režije spada zaradi raznolikosti izseljenske poklicne strukture med tiste, ki bolje odražajo te spremembe. Te so manj občutili zidarski in drugi gradbeniški poklici, pri katerih je šlo predvsem za geografske spremembe delovnega tržišča, veliko bolj pa so prišle do izraza pri tradicionalnih rezijanskih izseljenskih dejavnostih. Med trgovci se je vedno bolj uveljavila kapitalistična miselnost. Trgovska podjetja v mestnih središčih so dalje širila svojo dejavnost ter se finančno krepila, krošnjariji pa so poleg izpopolnjevanja blagovne ponudbe vlagali v modernizacijo prevoznih sredstev in s tem v rednejšo prisotnost na podeželskem tržišču, ki so ga oskrbovali. Velja pa tudi poudariti, da se mnogi krošnjariji sedaj niso podajali prek italijanskih meja, medtem ko so velika podjetja tudi po politični preureditvi Evrope ostajala v centrih bivše Avstroogrske, kjer so že imela svoje stalno tržišče. Znatno pa je nastanek novih držav v Evropi oviral nekdanje tradicionalne poti rezijanskih brusačev, ki so se zato sedaj usmerjali v italijanska mesta in večja naselja. Tu so spričo razpoložljivosti širokega kroga odjemalcev opustili popotniški način dela in se mnogo bolj kot v preteklosti usmerjali v odpiranje delavnic in prodajaln. Prava novost medvojne obdobja pa je bil tako v Režiji kot v ostali Beneški Sloveniji in sploh v celi Furlaniji množičen porast izseljevanja deklet, ki so se kot služkinje zaposlovale pri premožnih družinah v italijanskih mestnih središčih.<sup>28</sup>

V skladu z nakazanimi geografskimi in značajskimi spremembami je v medvojnem obdobju zlasti gorska furlanska emigracija in z njo tista iz Beneške Slovenije začela prehajati iz začasnega v stalno izseljevanje. To se na primer jasno odraža v demografski dinamiki Režije. Medtem ko je rezidenčno prebivalstvo doline v času od leta 1871 do 1911 znašalo v povprečju 4121 oseb in ravno v zadnjem letu s 4671 osebami doseglo zgodovinski višek, je za tem do leta 1936 upadlo na 2994 oseb, torej za 45%. Po ponovnem porastu prebivalstva, beleženem v prvem povojnem ljudskem štetju leta 1951 (3350 oseb), se je demografska kriza nadaljevala in imela svoj višek v desetletju 1961–1971, ko je rezidenčno prebivalstvo upadlo za 36,2%. Njegovo število je vsekakor naprej pojemale do leta 1981, tako da je v tridesetih letih nazadovalo od 3350 na 1520 oseb oziroma za 54,6%. Na podlagi primerjanja podatkov o rezidenčnem in prisotnem prebivalstvu v desetletjih po drugi svetovni vojni je mogoče domnevati, da se je v 50-ih letih ob odlivu prebivalstva delno ponovno okrepilo tudi začasno izseljevanje, medtem ko je v 60-ih letih še bolj prevladala stalna emigracija in je razvoj v naslednjem desetletju privedel skoraj do izničenja začasne.<sup>29</sup>

Težnja k trajnemu zapuščanju domačih krajev, ki jo nakazujejo zgoraj navedeni podatki, se ujema s splošno tendenco izpraznjenja furlanskih gorskih področij. Njihov celotni demografski razvoj je sicer dosegel višek leta 1921, takrat pa se je začelo upadanje prebivalstva, ki

<sup>26</sup> Več o tem glej v: F. Micelli, *Emigrazione friulana* . . . , op. cit., str. 30–36; A. Lazzarini, op. cit., str. 78; B. M. Pagani, op. cit., str. 83, 106–107.

<sup>27</sup> B. M. Pagani, op. cit., str. 161–178; Fotoalbum . . . , op. cit., str. 55–91.

<sup>28</sup> Mladinski raziskovalni tabor »Režija 89«, op. cit., str. 19–24; Majda Kodrič, *Iz Režije v Rim. Življenjska zgodba izseljenke varuške*, v: *Jadranski koledar* 1991, Trst, 1990, str. 99–102; o ženskem izseljevanju iz Nadiških dolin v času med obema vojnama glej Fotoalbum . . . , op. cit., str. 157–171; ta pojav v Furlaniji omenjata B. M. Pagani, op. cit., str. 173, in Lorenzon D. – Mattioni P., *L'emigrazione in Friuli*, op. cit., str. 38–40 in 62–63.

<sup>29</sup> P. Stranj, *Demografsko gibanje v Furlaniji – Julijski krajini*, v: *Jadranski koledar* 1983, Trst, 1982, str. 133; Mladinski raziskovalni tabor »Režija 89«, op. cit., str. 28.

se je posebej zaostriilo v obdobju 1951–1981, ko je bil zabeležen 38-odstotni padec.<sup>30</sup> Režija, ki je že prej bila med najbolj izrazitimi področji začasnega izseljevanja, je vsekakor beležila tudi sedaj daleč nadpovprečni delež stalne emigracije. Na prva mesta med furlanskimi izseljenskimi področji pa se v tem obdobju uvrščajo tudi Nadiške doline. To predstavlja pravo novost, upoštevajoč, da so v preteklosti veljale za posebnost prav zaradi razmeroma neizrazitega izseljenskega pojava iz teh krajev. V okrožju Špetra Slovenov, točneje v občinah Dreka, Grmek, Podbonesec, Sv. Lenart, Špeter Slovenov, Sovodnje in Srednje, je prebivalstvo po višku leta 1921 s 17.640 osebami že do leta 1936 doživelo prvi občutni padec, in sicer za 12,7%. Leta 1951 je bil zabeležen porast, od tedanjih 16.195 oseb pa je do leta 1984 število prebivalcev upadlo na 7669, to je za 52,6%. Do najobčutnejšega padca je prišlo v letih 1961–1971, ko se je število prebivalstva znižalo za 32,5%, in sicer od 14.293 na 9649.<sup>31</sup>

Taki dramatični izseljenski procesi se uokvirjajo v pospešeno spreminjanje širših družbenih in gospodarskih razmer s preustrojem zaposlitvenih možnosti na italijanskem in na širšem evropskem delovnem tržišču ter s hkratnim uveljavljanjem novih standardov življenja. Gorska področja, katerih gospodarstvo je ravno zaradi izseljevanja že prej doživljalo involucijo krajevnih produktivnih procesov, so za tem hitrim razvojem še bolj zaostajala in zato doživljala stopnjevanje emigracije. Furlanija se je razmeroma pozno vključila v proces ekonomske rasti, ki ga je Italija začela doživljati v petdesetih letih, in je zato tudi v povojnem obdobju beležila znatno izseljevanje, tako v notranjost kot v tujino. Izrazite razsežnosti pa je to imelo na gorskem področju, tudi ob postopnem zgoščevanju prebivalstva v samih deželnih središčih, kjer se je razvijala industrijska dejavnost. Večinoma pa so emigrantski tokovi zapuščali Furlanijo in se usmerjali v italijanska gospodarska središča, predvsem pa v tujino. Pri tem so prednjačile Belgija, Francija, Luksemburg, Švica in Zahodna Nemčija, od prekoceanskih držav pa Argentina, Venezuela, Brazilija, Urugvaj, Kanada in Avstralija.<sup>32</sup>

Kar se tiče poklicne strukture izseljencev iz Beneške Slovenije, so v tem času opazne nekatere spremembe. Med Rezijani sta se še do neke mere ohranili tradicionalni dejavnosti trgovine in brusaštva, ki sta nadaljevali razvojno pot, začrtano že po prvi svetovni vojni. Tradicija popotništva pa ni povsem izginila, saj je, prilagojena sodobnim razmeram, prisotna še danes. V vsem povojnem času so se izseljenci iz Beneške Slovenije še dalje v veliki meri zaposlovali tudi v gradbeništvu. Poleg tega pa je opaziti porast zaposlovanja v rudarstvu, v raznih industrijah in v gostinstvu. Ta dva sektorja sta privabljala tudi vse večje število žensk, kar je sovpadalo s splošnim porastom ženskega izseljevanja. V zadnjih dvajsetih letih je prišlo pri zaposlovanju Beneških Slovencev v tujini do dodatnih sprememb, ki so sovpadale z izvažanjem italijanske tehnologije in nudenjem specializiranih delovnih uslug na Bližnjem Vzhodu ter v vzhodnoevropskih državah.<sup>33</sup>

Kot še drugod po Italiji je tudi v Furlaniji v tem obdobju podobno in še bolj kot v času fašizma izseljevanje bilo deležno pozitivnih vladnih posegov kot sredstvo ekonomske politike za izhod iz stopnjujočih se kriznih razmer. Občuten porast emigracije iz Nadiških dolin pa gre pripisovati po mnenju nekaterih izvedencev še dodatnim dejavnikom. Ekonomsko involucijo, ki je toliko pospešila izseljevanje, naj bi italijanska vlada načrtno vzpodbudila v zadnjih tridesetih letih. Ker so v Nadiških dolinah značilnosti gorskega ambienta veliko manj poudarjene kot v ostalem predalpskem in alpskem svetu Furlanije, bi se njihovo področje lahko v celoti agrarno izkoriščalo. Kljub temu je bilo vključeno v deželni urbanistični načrt kot izrecno gozdno-pastirsko območje. S tem naj bi bil zavrt ekonomski razvoj tega teritorija. Dodatno omejitvev ekonomskih pogojev predstavlja vojaško-strateški pomen obmejnega pasu, kjer je do 5% ozemlja namenjenega vojaškim služnostim.

Tako naj bi vladni gospodarski načrti, ki jim je do neke mere uspelo vzpodbuditi gospodarsko prenovo gorskih področij, imeli v primeru Nadiških dolin povsem nasproten učinek v

<sup>30</sup> Giorgio Valussi, *La popolazione nel decennio 1971–'81*, v: *Enciclopedia monografica del Friuli – Venezia Giulia*, Aggiornamenti 3 (1978–1986), Udine, 1987, str. 110.

<sup>31</sup> P. Stranj, *Demografsko gibanje v Furlaniji – Julijski krajini*, op. cit., str. 133; Ferruccio Clavara – Riccardo Ruttar, *Sloveni ed emigrazione. Il caso delle Valli del Natissone, Cividale del Friuli*, 1985, str. 112.

<sup>32</sup> G. Valussi, *La popolazione della regione*, v: *Enciclopedia monografica del Friuli – Venezia Giulia*, Udine, 1971, str. 773–775; Fotoalbum . . . , op. cit., str. 93–132.

<sup>33</sup> Fotoalbum . . . , op. cit., str. 93–154, 158; Mladinski raziskovalni tabor »Režija 89«, op. cit., str. 22–23; Albert Rejec, *Režija – domače skrbni*, v: *Jadranski koledar 1965*, Trst, 1964, str. 201; A. Rejec, *Nasledki emigracije v Beneški Sloveniji v šestdesetih letih tega stoletja*, v: *Jadranski koledar 1968*, Trst, 1967, str. 95–96.

druženogospodarskem in s tem tudi narodnostnem pogledu.<sup>34</sup> Potemtakem je bil namen načrtov za poitalijančevanje Beneške Slovenije, ki jih je vlada odprto vodila od priključitve tega področja italijanskemu ozemlju leta 1866 vse do padca fašizma, paradoksalno dosežen ravno v času razcveta italijanske demokracije. Ob lokalnem nadaljnjem ustvarjanju protislovenskega pritiska naj bi namreč ravno prikazana politika prizadejala prebivalstvu Nadiških dolin usodni udarec s tem, da mu je izpodkopala možnosti ohranitve in razvoja.

Vendar je ravno močna pospešitev izseljevanja sprožila reakcijo na družbeno-gospodarsko propadanje Beneške Slovenije in hkrati okrepila v ljudeh zavest o etnični identiteti tega teritorija. V tem smislu je postala važen dejavnik Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije – Julijske krajine, tako z ohranjanjem stikov med izseljenskimi skupnostmi in izvornim okoljem, kot tudi s prizadevanjem za zaustavitev izseljevanja in za vsesplošni razvoj tega območja.<sup>35</sup> Hkrati ne moremo iti mimo vpliva, ki so ga imeli na socialno-ekonomske razmere tega področja potres iz leta 1976 in programi popotresne obnove. V korelaciji s temi okoliščinami je prišlo do sprememb tudi v izseljenski problematiki bodisi glede dinamike izseljenskih tokov, bodisi v smislu prenavljanja odnosov med izseljenci in njihovimi izvornimi skupnostmi.

Kot izhaja iz celotne vsebine prispevka, je izseljenstvo iz Beneške Slovenije večplasten, raznolik in vsekakor svojevrsten pojav, ki bi ga bilo treba podrobneje in temeljiteje poglobljati, upoštevajoč bodisi njegov slovenski narodnostni izvor bodisi njegovo regionalno pripadnost, tako iz socio-ekonomskega kot iz upravno-političnega vidika. Nenazadnje je treba izseljenstvo Beneških Slovencev, še posebno v obdobju po drugi svetovni vojni, ki ga označuje prizadevanje za enotno uveljavljanje Slovencev v Italiji, upoštevati v kontekstu vsesplošne manjšinske problematike.\*

<sup>34</sup> Za podrobnejšo analizo tega problema glej F. Clavora – R. Ruttar, *Sloveni ed emigrazione*, op. cit., str. 71–133 in istih avtorjev *La comunità senza nome. La Slavia alle soglie del 2000*, Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije – Julijske krajine – Unione Emigranti Sloveni del Friuli – Venezia Giulia, Premariarco, 1990, str. 47–79.

<sup>35</sup> Ferruccio Clavora, Renzo Mattelig, Riccardo Ruttar, *L'Unione Emigranti Sloveni al servizio della propria comunità*, Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije – Julijske krajine – Unione Emigranti Sloveni del Friuli – Venezia Giulia, Cedad-Civildale del Friuli, 1988.

\* Prispevek je bil pripravljen za XXV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti leta 1989 in tam prebran. V objavo je bil oddan pred objavo razprave M. Komaca na isto tematiko (ZČ 45/1991, št. 4, str. 639–649). Avtorja tako nista upoštevala dragocenih podatkov, ki jih Komac prinaša v drugem delu svojega prispevka.

## Riassunto

### L'EMIGRAZIONE DALLA SLAVIA VENETA NEL CONTESTO DELL'EMIGRAZIONE FRIULANA CON PARTICOLARE RIGUARDO AL PERIODO DAGLI INIZI DEL 19. SECOLO ALLA PRIMA GUERRA MONDIALE

Aleksej Kalc – Majda Kodrič

Il contributo tratta dell'emigrazione dalla Slavia Veneta, l'estremità occidentale del territorio etnico sloveno, che per ragioni storiche e amministrative ma anche geografiche ed economiche si trova tradizionalmente legata all'area triveneta e più specificamente a quella friulana. Di conseguenza anche la sua emigrazione si colloca nel peculiare contesto migratorio dell'Italia nord-orientale, che vide durante il secolo scorso una vera e propria esplosione di emigrazione stagionale e temporanea, affiancata da un più modesto esodo permanente. Si trattò di due tipi di fenomeno ben distinti, corrispondenti in larga misura alla suddivisione geomorfologica e alle diverse realtà socio-economiche del territorio. L'emigrazione temporanea e più prettamente stagionale ebbe la sua massima diffusione nella fascia alpina, allargandosi con il tempo anche a parte della pianura, mentre quella permanente, pur presente anche nelle zone montuose, fu un fenomeno caratteristico dell'area pianeggiante. La stretta fascia prealpina, fungente da raccordo tra le due principali regioni geomorfologiche, conobbe invece in misura più o meno equa la coesistenza delle due forme migratorie.

L'emigrazione temporanea, presente in alcune zone della montagna friulana sin dal 16. secolo, era un'emigrazione continentale, quasi esclusivamente individuale e prevalentemente maschile. Essa si affermò come fattore economico capace di sopperire alle insufficienti risorse della montagna, assicurando alla popolazione uno stato di relativo benessere. Durante la prima fase, detta della «vecchia emigrazione» e conclusasi nella prima metà del 19. secolo, era legata al commercio ambulante e a mestieri girovaghi quali il vetraio, il calderaio, lo stagnino, l'arrotino ecc. La «nuova emigrazione», subentrata nel periodo successivo e sfociata in un fenomeno di massa, era invece rappresentata in larga misura da lavoratori dell'edilizia, soprattutto muratori, manovali e fornaciai. Essa non era più mossa soltanto dai fattori espulsivi nei territori d'origine ma anche dai meccanismi attrattivi del mercato del lavoro in un periodo di espansione urbana e di grandi opere pubbliche. La «nuova emigrazione» temporanea, che a differenza della «vecchia», prevalentemente invernale e a più corto raggio, si svolgeva da primavera a fine autunno, aveva come destinazione tutta l'area dell'Europa centrale e orientale. L'emigrazione permanente invece, manifestatasi per lo più a partire dagli anni settanta del 19. secolo per raggiungere i valori più considerevoli alla fine degli anni ottanta, era transoceanica (diretta soprattutto in America del Sud), familiare e legata a attività agricole. Essa fu dovuta più all'arretratezza dei mezzi di produzione, incapaci di adeguarsi alle nuove esigenze del mercato capitalistico, che non all'esuberanza di manodopera a seguito di una crisi di sviluppo. Pertanto fu spesso l'estremo tentativo nella ricerca di rimedi ad una situazione economica oramai insostenibile.

La Slavia Veneta, alla stregua della maggior parte della montagna friulana, conobbe fino alla prima guerra mondiale soprattutto l'emigrazione temporanea. Il fenomeno migratorio registrò comunque in quest'area situazioni quantitative e tipologiche particolari. La Valle di Resia, oltre che tra le più antiche (si hanno infatti notizie su emigranti resiani sin dal 16. secolo), fu anche tra le zone più colpite dall'emigrazione temporanea, la quale, accanto al crescente impiego nell'edilizia, restò legata più che altrove anche alle attività commerciali ed ai mestieri tradizionali (p.es. l'arrotino, lo stagnino, ecc). Nelle Valli del Natisone invece si ebbero tassi emigratori tra i più bassi del Friuli, il che, destando già all'epoca la curiosità degli studiosi del fenomeno migratorio, fu attribuito, sottovalutando le cause socio-economiche, a modelli antropologici «tipici» dell'etnia slava.

Nel periodo tra le due guerre mondiali, di fronte al nuovo assetto geopolitico europeo, l'emigrazione temporanea della Slavia Veneta, come del resto quella friulana e veneta in genere, abbandonò in parte le tradizionali mete, indirizzandosi verso altre aree geografiche, soprattutto entro il territorio italiano. Ma un cambiamento più profondo si verificò dopo la seconda guerra mondiale, quando la montagna fu investita da un forte esodo permanente, diretto verso l'estero nonché verso i centri abitati e le zone industriali della pianura. Questo fenomeno colpì l'intera Slavia Veneta e in particolar modo proprio le Valli del Natisone e la Val di Resia, che tra gli anni cinquanta e gli anni ottanta persero metà della popolazione, divenendo tra le zone demograficamente più disastrose della regione. La responsabilità di questo svuotamento ricade secondo alcuni recenti studi sugli stessi interventi statali atti al recupero e all'integrazione della montagna nel sistema socio-economico del paese, che nella Slavia Veneta, tramite una pianificazione economica volutamente inadeguata, invece di contenere l'esodo finirono per incrementarlo.

#### **GORIŠKI LETNIK – ZBORNİK GORIŠKEGA MUZEJA**

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo sedemnajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Julijski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, SLO-65001 Nova Gorica.

**SLOVENSKA MATICA, SLO-61000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 214-190**

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah tudi:

**Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 – 640 SLT**

Iz vsebine: Z. Bufon – Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, L. Čermelj – Fizik Nace Klemenčič (1853–1901), V. Murko – Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, F. Minařik – Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše, A. Stefančič – Kratek pregled zdravstvenega nadzora živil nekoč in danes s posebnim poudarkom na Sloveniji

**Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 – 640 SLT**

Iz vsebine: V. Murko – Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini – astronomi, M. Matičetov – Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, F. Adamič – Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Z. Bufon – Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II

**Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 – 640 SLT**

Iz vsebine: D. Mušič, J. Batis – Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), P. Borisov – Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, V. Zavrnik – Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj

**Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 – 640 SLT**

Iz vsebine: J. Pučnik – Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Z. Bufon – Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, K. Bajc – Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, F. Sevnik – Žagarstvo na Slovenskem, J. Maček – Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, F. Adamič – Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka

**Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5–6/1981 – 650 SLT**

Iz vsebine: F. Habe, A. Kranjc – Delež Slovencev v speleologiji, E. Pertl – Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, F. Adamič – Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, S. Turk – Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, S. Turk – Mihael Strukel (Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki

**Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 – 650 SLT**

**Bleiweisov zbornik** s prispevki B. Grafenauerja, V. Melika, P. Vodopivca, F. Rozmana, F. Adamiča, S. Bavdka, M. Dolenca, J. Batisa, P. Borisova, B. Štiha, M. Orožen, D. Moravca, S. Grande, V. Gjurina, Š. Barbariča in M. Kambiča

**Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8/1985 – 650 SLT**

Iz vsebine: A. Ramovš, V. Kochanovsky-Devidé – Marko Vincenc Lipold (1816–1883), prvi slovenski geolog, J. Strnad – Kako je Jožef Stefan odkril zakon o sevanju, V. Murko – Resslerovi načrti za izkoriščanje vetrne energije, A. Hribovšek, E. Petrl – Dr. Štefan Kočevar, delavec za slovensko narodno in zdravstveno ledino, A. Poznik – Osnovne Paracelsusove teze in njegovo bivanje v Ptuj, J. Zadravec – Fragmenti iz ljudske medicine v severovzhodni Sloveniji

**Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 9/1987 – 750 SLT**

Iz vsebine: S. Sitar – Rusjanov poskus letalske industrije, T. Kurent – Merski sistem v arhitekturi na Slovenskem, E. Faninger – Izvor rodovine Zois in njeni najpomembnejši predstavniki na Slovenskem, J. Jurca – Poročilo dr. Marka Gerbca o goveji kugi na Kranjskem

**Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 10/1989 – 840 SLT**

Iz vsebine: J. Strnad – Ernst Mach kot fizik, V. Ribarič – Albin Belar (1864–1939) in začetki slovenske seizmologije, P. Svetik – Oris razvoja geodezije na Slovenskem, L. Bezljaj-Krevel, Pregled zgodovine razvoja poštne službe na slovenskem ozemlju

**Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 11/1991 – 1715 SLT**

P. Borisov, A. Dolenc – Razvoj sodnomoedicinskega izvedenstva v Evropi, F. Adamič – Razvoj agrotehniških znanosti na Slovenskem, B. Ozvald – Ljubljancan baron Anton Codelli – eden najplodovitejših izumiteljev na Slovenskem, S. Sitar – Slovensko letalsko pionirstvo, J. J. Ferber – Opis živorebrnega rudnika v Idriji na Srednjem Kranjskem